

FIQH, KALOM ILMI, ILOHIYOTI

Maxmanova Munisa Erkin qizi

maxmanovamunisa@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada, fiqh, kalom ilmi, ilohiyati haqida fikr va mulohazalar yuritiladi. Islom sivilizatsiyasi tarixida tafakkur va ilmiy izlanishlar o‘ziga xos tizimli yo‘nalishlarda rivoj topgan. Ularning eng muhimlaridan uchta - fiqh (islom huquqshunosligi), kalom (islom ilohiyoti va mantiqiy-teologik tafakkur) hamda ilohiyot (‘ilm al-tavhīd yoki aqida ilmi) - musulmon jamiyatining e’tiqodiy, axloqiy va ijtimoiy hayotini belgilab bergan asosiy ilmiy yo‘nalishlardir.

Kalit so‘zlar: *fiqh, kalom ilmi, ilohiyot, islom tarixi, e’tiqod, Qur’on, hadis, sunnat.*

Kirish. Bu uch soha bir-biridan farqli maqsadlarga ega bo‘lsa-da, mohiyatan yagona manbaga - vahiya (Qur’on va Sunnatga) tayanadi. Fiqh inson amaliy hayotini tartibga soladi, kalom ishonch asoslarini mantiqan isbotlaydi, ilohiyot esa e’tiqodiy va metafizik birlikni tizimlashtiradi. Ushbu maqolada fiqh, kalom va ilohiyot ilmlarining kelib chiqishi, rivojlanish bosqichlari, metodologiyasi va ularning o‘zaro bog‘liqligi ilmiy asosda tahlil qilinadi.

“Fiqh” so‘zi lug‘aviy jihatdan “chuqur anglash” yoki “tushunish” ma’nosini bildiradi. Islom ilmlarida esa fiqh Qur’on va Sunnat asosida amaliy-huquqiy hukmlarni bilish ilmi sifatida ta’riflanadi. Imom Abu Hanifa fiqhni “insonning o‘zi va atrofida gilar foydasiga bo‘lgan narsalarni bilish” deb ta’riflagan¹.

Fiqhning asosiy manbalari to‘rt qismdan iborat:

- Qur’on — Allohning so‘zi, huquqiy va axloqiy me’yorlarning asosiy manbai.
- Sunnat — Muhammad (s.a.v.)ning so‘z, amal va taqrirlaridir.
- Ijmo‘ — ulamolarning bir masalada yakdil fikrga kelishi.
- Qiyos — o‘xshash holat asosida hukm chiqarish (analogik qiyoslash).

Keyinchalik fiqh maktablari bu manbalarga istihson, maslaha, urf-odat kabi qo‘shimcha dalillarni ham qo‘shgan.

Fiqhning ilmiy asosini “usul al-fiqh” (fiqh asoslari) tashkil etadi. Bu ilm dalillarni to‘g‘ri tushunish, dalolat turlarini aniqlash, nasx, umum-xusus, sabab-nuzul kabi tafsiriy qoidalarni o‘rganadi. Imom ash-Shofi‘iyning “ar-Risola” asari bu yo‘nalishning poydevorini qo‘ygan. Fiqhning asosiy maqsadi - Allohning iradasini inson hayotida

¹ Katta fiqh ensiklopediyasi (1 juz). Nashr: Azon Kitoblari, Toshkent, 2020. O‘zbekcha.

amalda ifoda etish, ya'ni jamiyatni adolat va ma'naviyat asosida boshqarishdir. Shu bois fiqh nafaqat huquqiy, balki axloqiy va ijtimoiy fan sifatida ham ko'riladi².

Kalom ilmi (arabcha “so‘z”, “bahs”) dastlab diniy-siyosiy masalalarda yuzaga kelgan bahslar natijasida paydo bo‘lgan. Uning asosiy vazifasi - e’tiqodiy masalalarni aqliy dalillar orqali asoslash va himoya qilish edi. VIII–IX asrlarda kalom musulmon dunyosida sistematik teologiya shakliga keldi. Kalom ahli (mutakallimun) e’tiqod masalalarini mantiqiy tahlil qilib, aql bilan vahiy o‘rtasidagi uyg‘unlikni isbotlashga intildilar.

Mu’taziliylar — aqlni birinchi o‘ringa qo‘ygan, “adolat” va “tavhid” g‘oyalariga urg‘u bergan maktab. Ular inson erkinligi va Allohning adolatini asosiy prinsip sifatida ilgari surgan. Ash’ariylar - Imom Abu-l-Hasan al-Ash’ariy tomonidan asos solingan maktab. U vahiy va aqlni uyg‘unlashtirishga harakat qilgan, ammo aqlni vahiyning xizmatkori deb bilgan. Maturidiylar - Imom Abu Mansur al-Maturidiy (vaf. 944) maktabi aqlni e’tiqodiy masalalarda muhim vosita sifatida tan olgan. Markaziy Osiyo islom tafakkurida bu maktab asosiy o‘rinni egallaydi³.

Kalom quyidagi masalalarni o‘rganadi:

- Allohning mavjudligi va sifatlari;
- Payg‘ambarlik va vahiy mohiyati;
- Qadar (taqdir) va inson irodasi;
- Qur‘onning yaratilgan yoki abadiyligi.

Kalom usuli mantiqiy dalil, dialektika va ta’vil (mazmuniy sharh) orqali isbotga tayanadi. Al-G‘azzoliy va Fakhruddin Roziy bu sohada eng yirik mutafakkirlar sifatida tanilgan.

Tasavvuf (islomiy irfon) ham ilohiyotning bir shaklidir. Agar kalom aqliy, falsafa nazariy, fiqh amaliy yo‘nalish bo‘lsa, tasavvuf ruhiy-ma’naviy ilohiyotni ifodalaydi. Ibn Arabiy, Junaid Bag‘dodiy, Bahouddin Naqshband singari mutasavviflar “Allohni

² Islom falsafasiga kirish: Kalom ilmi - muallif: S. Sirojiddinov. Nashr: Iqtisod-Moliya, Toshkent, 2008.

³ Sattorov, A. va boshqalar. *Islom tarixi va manbashunoslik*. - Toshkent: Toshkent Islom Instituti nashriyoti, 2018.

qalban bilish” (ma’rifat) g’oyasini ilgari surishgan. Shu tarzda, islom ilohiyoti nafaqat aqliy isbot, balki ruhiy tajriba orqali ham ilohiy haqiqatni anglash yo’lini ko’rsatadi⁴.

Bugungi globallashuv davrida islom ilmlarining bu uch yo’nalishi yangicha yondashuvni talab etadi:

- Fiqh – inson huquqlari, bioetika, ekologiya, raqamli texnologiyalar kabi sohalarda yangi ijtimoh metodlarini ishlab chiqmoqda;
- Kalom – “Yangi kalom” (al-kalām al-jadīd) nomi bilan modern falsafa, ilm-fan va dinlararo muloqot masalalarini o’rganmoqda;
- Ilohiyot – islom e’tiqodini zamonaviy tafakkur bilan uyg’unlashtirib, global axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda muhim o’rin tutmoqda.

Xulosa. Fiqh, kalom va ilohiyot - islom tafakkurining uch tayanchi, ya’ni amaliy, nazariy va e’tiqodiy yo’nalishlarini mujassamlashtiradi. Fiqh amaliy hayotni tartibga soladi, kalom aqliy asosni mustahkamlaydi, ilohiyot esa ularning ruhiy-metakognitiv birligini ta’minlaydi. Uchalasining yagona maqsadi - insonni ilohiy haqiqatga yetaklash, adolat, rahm-shafqat va tafakkur asosida jamiyatni barqaror qilishdir. Shu bois fiqh, kalom va ilohiyot bugungi kunda ham musulmon tafakkurining asosi bo’lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Katta fiqh ensiklopediyasi (1 juz). Nashr: Azon Kitoblari, Toshkent, 2020. O’zbekcha. asaxiy.uz
2. Islom falsafasiga kirish: Kalom ilmi - muallif: S. Sirojiddinov. Nashr: Iqtisod-Moliya, Toshkent, 2008.
3. Sattorov, A. va boshqalar. *Islom tarixi va manbashunoslik*. - Toshkent: Toshkent Islom Instituti nashriyoti, 2018.
4. Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. *Fiqh al-Islomiy (Islom fiqhi asoslari)*. Toshkent: Hilol-Nashr, 2010.

⁴ Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. *Fiqh al-Islomiy (Islom fiqhi asoslari)*. Toshkent: Hilol-Nashr, 2010.